

TÜRK DİLİ

AYLIK FİKİR VE EDEBİYAT DERGİSİ

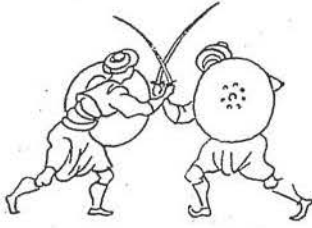
Cilt : II

1 Mayıs 1953

Sayı : 20

BİZANS VE TÜRK KAHRAMANLIK EPOSLARININ ÇIKIŞI ÜZERİNE

TAHİR ALANCU

VII. Yüzyılın başında islâmlığın doğuşu ile beraber yirmi yıl içinde büyük bir hızla yayılması ve halife ordularının 634 de Suriye'ye hücum etmesile, Bizans doğuda büyük bir tehlike ile karşılaşmış oluyordu. Arap kuvvetleri 651 de Küçük Asya'ya

girdiler. Denizden yapılan hareketler neticesinde Kıbrıs alınmış (649), Rodos yıkılmış (654), Bizans donanması çekilmek zorunda kalmıştı. 660 tarihinden başlayarak, Şam'ı merkez yapan Emevi halifelerinin, artık her yıl Anadolu'ya sürekli akınlar yaptıklarını görüyoruz. 668 de islâm kuvvetleri Kadıköy'e kadar geldiler. Nihayet 673 de doğrudan doğruya İstanbul'u hedef tutan hücumlar başlamıştı. Beş yıl sürekli bir şekilde devam eden Arap akınlarına rağmen (673-678), yeni imparator IV. Konstantin (668-685)'in enerjik idaresi sayesinde, denizde ve karada halifenin orduları yenilmişti. Muaviye'nin imzaladığı sulh sayesinde bu ilk islâm akını durdurulmuş oldu (678). Arapların Bizans'a karşı ikinci hareketleri III. Leon (717-740)'un zamanına raslar. Bu hükümdarın Anadolu'yu, islâm kuvvetlerinin hücumları karşısında oldukça başarılı bir şekilde savunduğu görülmektedir. Tahta geçmesinden pek az sonra Araplar İstanbul önünde göründüler. Karadan ve denizden yaptıkları hücumlar bir yıl sürdü, 718 de kuşatmayı kaldırarak çekilmek zorunda kaldılar. Battal Gazi'yi tarihî bir şahsiyet olarak kabul eden bazı Arap kaynakları, onu, Maslama'nın bu kuşatmasına iştirak etmiş olarak göstermektedirler (Tabari'nin Türkçe ve Farsça tercümeleri, İbn-i Arabi, Theophanes). Birkaç yıl sonra tekrar hücumla geçen Araplar bugünkü Afyon Karahisar civarında bulunan eski Akroinos mev-

kiinde III. Leon tarafından büyük bir yenilgeye uğratıldılar (740). Bazı Arap kaynakları (Tabari, İbn al-Asir, Theophanes, İbn-i Kasir), Arap kumandanı Abdullah Battal'ın bu savaşta öldüğünü bildirmektedir. Battal Gazi'nin türbesi olarak bugün dahi gösterilen yer, Eskişehir'in güneyinde Seyitgazi kasabasında olup, hemen hemen savaş meydanındadır, diyebiliriz. Bütün zikredilen tarihî olayların yankıları yer yer Battal Gazi destanı epizodları arasında bulunmaktadır. Bu tarihten sonra Bizanslıların, Arapları geriye sürdükleri, kaybettikleri yerleri yeniden elde ettikleri görülmektedir. Kıbrıs'ı geri aldılar, V. Konstantin, Arap imparatorluğunun iç karışıklığından faydalanarak Suriye'yi ele geçirdi (745). Arapların merkezlerini Bağdat'a nakletmeleri Bizanslıların işlerini kolaylaştırdı. IV. Leon hemen bütün müslümanları Küçük Asyadan çıkardı (779). Böyle olduğu halde pek az sonra Araplar tekrar Bizans surları önünde göründüler (782). IV. Leon'un ölümü üzerine (789) VI. Konstantin'e naip olan karısı İrene Araplarla şerefsiz bir sulh akdetti (783).

Bundan sonra Arapların Bizans'a karşı giriştikleri savaşlar serisinin üçüncü devresi başlamaktadır. Harunurreşid'in orduları Anadolu'ya tekrar giriyor ve Bizanslıları haraç vermeğe mecbur ediyorlar (798). Öte yandan Akdenizdeki stratejik önemi olan adaları alarak Bizans'ın denizlerdeki egemenliğine son veriyorlar (804-831). İmparator Teofil (829-842)'in zamanında, başlarında halife Mu'tasım bulunduğu halde, Arapların ünlü Amorion kalesini zaptı (830), Bizans için büyük bir darbe olmuş, bu suretle Araplar tekrar Bizans karşısındaki ileri karakol mevkilerine yeniden yerleşmişlerdi. Bu fethin yankılarını Bizans ve islâm epikasında bulmak kabildir. Amorion (arapça Amuriya) kalesinde ele geçirilen 42 yüksek rütbeli Bizans esiri üzerinde Bizans kilise jurnallerinde efsanevî hikâyeler mevcut bulunmaktadır. Battal Gazi destanında 14 olarak gösterilen bu 42 esir, islâmlığı kabul etmediklerinden şehit olarak ölmüşlerdir. Bizans söylentilerine göre bunlar müslümanlar tarafından Dicle sahiline götürülmüşler ve orada başları kesilmek suretile öldürülmüşlerdir. Bunların cesetleri suya atılmış, fakat bir mucize eseri olarak batmayıp su yüzünde kalmışlardır. Cesetleri sonradan hristiyanlar tarafından toplanmıştır. Amorion yenilgisinin Teofil üzerindeki etkileri pek büyük olmuştur. Zira onun soy adı

ve kurduğu hükümdar sülâlesinin adı bu kaleye bağlı bulunmakta idi. Amorion sülâlesinin son devirlerinde, hususiyle Teofil'in son yıllarında ve III. Mihail'in zamanında, Arapların Anadolu'ya yeni akınlar yapmak imkânlarını bulamadıklarını görmekteyiz. Fırsattan faydalanan Bizanslılar, Arap ileri karakollarını ve bu arada Malatya emiri Omar al-Akta'ı yenilgelere uğrattılar. Omar al-Akta, 863 de Karadeniz kıyısındaki Bizans şehri Samsun (Amisos)'u yağmadan dönerken, Petronas kumandasındaki Bizans kuvvetleri dönüş yolunu kesmiş, Arap kuvvetleri ağır ziyata uğratılmış ve bu arada Omar da maktul düşmüştü. Bu münasebetle Omar'ın ölümü hakkında İstanbul'da şarkılar bile çıkarılmıştı. Bu tarihî olay Battal Gazi destanının sonunda, bir dağ yamacında geçen ve Arapların yenilgesi ve Omar'ın ölümü ile biten bir savaş şeklinde anlatılmaktadır. Ayrıca bu Amorion ve onu takibeden olaylar hakkında geniş bilgiler Tabari (cilt III, s. 1236-1256) de de mevcut olup, bunlar Battal Gazi'nin anlattıklarına uymaktadır.

Arapların Amorion'u zaptetmekten maksatları İstanbul se'eri için bir hazırlıktı. Fakat iç kargaşalıklar bu niyetlerin gerçekleşmesine imkân vermediği gibi, Bizans'ta da Makedonya hükümdar sülâlesinin tahta geçmesiyle açılan yeni devirdi (867-1081), Arapların elde ettikleri bütün kazançlar tamamen yok oldu. Bizans tarihinin en parlak devri sayılan bu zaman, Bizansın bir kahramanlık devridir. Battal Gazi içinde epizodlar halinde etkilerini göstereceğimiz destan kahramanı Akritas'ın şahsiyeti, Suriye ve Fırat çevrelerindeki bu devir Arap-Bizans çarpışmaları ile ilgilidir. Bu devirlerin tarihî olayları, hem islâm hem de Bizans destanlarında yankılar bulduğu gibi her iki destan dairesine bağlı epizodlar da birbirlerine uzak kalmamışlar, sınır boylarının iç içe hayatının devamlı ve sıkı kültür etkileri altında bu epizodlar birbirlerine girmişlerdir. Yüzyıllar boyunca süren (8 yüzyıl) savaşlara sahne olan ve neticede hem kültür hem de soyca karışmalar ve birleşmeler meydana getiren Anadolu Arap ve Rumlarının, daha sonra Türk soy ve kültürü ile de iyice karışarak meydana getirdikleri Seyit Battal Gazi ve İl Digenis Akritas destanları, birbirine tamamen karşıt iki dinî ideoloji temeli çevresinde meydana gelmekle beraber, birçok ayrıntılarında, kahramanların şahsiyet ve hareketlerinde, vakaların geçiş yer-

lerinde, meydana gelişlerinde müşterek Anadolu kültürünün etkilerini muhafaza etmişlerdir.

X. yüzyılda Girit, Arap korsanlarının elinden alınarak doğu denizlerinde Bizans egemenliği yeniden kuruldu (961). Bizans generallerinin Küçük Asyada giriştikleri seferler I. Bazil zamanında Bizans sınırlarını tekrar Fırat nehrine kadar ulaştırdı (958). Uzun zamandanberi Arap nüfuzu altında bulunan Ermeni feodalitesi, X. yüzyıl boyunca Bizans'ın askerlik ve idarî hizmetlerle geniş ölçüde rol aldılar. Bu birleşme islâmlara karşı bir çeşit Haçlı seferi mahiyeti arz ediyordu. Bizans orduları Filistin kapılarına kadar indiler (995). X. yüzyılın sonlarına doğru, dış tehlike karşısında orduyla birlikte islâmlara karşı savaşan, bu seferler sayesinde nüfuzları pek artan Anadolu Rum derebeylerinin baş kaldırmaları Bizans'ı pek sarsmıştı. Bizans destanının baş kahramanı Digenis Akritas, bizim Battal Gazi destanında imparatorun veziri olarak gösterilmekle beraber, bu tip derebeylerinden biridir. Köroğlu'nun da dış tehlikeye karşı padişah ordularına katılıp, harbin sonunda merkezî otoriteleri hiçe sayan hareketlerine dikkati çekmeliyiz. Tek ve mutlak bir hükümdara karşı dinî bir itaatle bağlı olan Battal Gazi'nin biraz farklı bir karaktere sahip bulunduğuna işaret edelim. Fakat ne de olsa, Battal Gazi'nin emir Omer al-Akta ile birlikte yaşadığı Malatya emirliği, hilâfetin otoritesini pek uzaktan hisseden bir çevreydi.

Bütün sınırlarda Arap kuvvetleri ve Bizans orduları kendi topraklarına çekilirken, yüzyıllar süren İslâm-Arap ve Hristiyan-Bizans mücadele sahnesine taze bir kuvvet çıkıyordu : Ertuğrul Bey, Alp Arslan (1065-1072) ve Melik Şah (1072-1092) kumandasındaki Selçuk-Türkleri Anadolu'ya girdiler. 1064 de Ani'yi aldılar, Malazgirt'te Bizans ordusunu yenerek (1071), Küçük Asyanın doğusunu ve Kapadokya'yı ele geçirdiler. Selçuklular 1079 tarihinde Üsküdar kıyılarından Bizans'ı seyreliyorlardı.

Yukarıda pek eksik bir şekilde yaptığımız tarihî tasvir den anlaşılacağı üzere, Türklerin, Araplardan devralarak geliştirip tamamladıkları Anadolu'nun islâmlaştırılması hareketi, ardı arası kesilmeyen gayretler ve çalışmalar sayesinde Fatih Sultan Mehmet ordularının İstanbul'u zaptetmeleri üzerine asıl gayesine erişmiş oldu (1453). 668 de Kadıköy kıyılarından Bizans şehrine

bakan Araplardan tam 785 yıl sonra Türklerin Bizans surlarını aşmaları kabil olmuştur.

Şimdi bu 785 yıllık çarpışmaların tarihi ve epik hâtıralarını bahis konusu eden iki büyük epik eseri, Bizans destanı Digenis Akritas ile İslâm-Türk destanı Battal Gazi'yi karşılıklı olarak inceliyeceğiz.

*

Malatya müslüman emirliği (IX.yz.) zamanından başlayarak XI. yüzyıla kadar süren, hattâ XII. yz. içinde Malatya'nın yeni fatihleri zamanındaki Müslüman-Bizans çarpışmaları etkiyle meydana gelen bir epika dairesinin, bizim aramızda Seyid Battal Gazi eposunu meydana getirirken, Bizans tarafında da Digenis Akritas eposunun çıkışına sebep olduğu malûmdur. Kahramanlık eposunun merkezinde bulunan Akritas'ın şahsiyeti, Fırat sınırlarında yapılan Müslüman-Bizans çarpışmaları ile ilgilidir. Bizans'ın kahramanlık çağı diye vasıflandırabileceğimiz bu devir (IX-X.yz.) böyle bir eposun çıkışı için pek uygun bir zaman teşkil etmektedir. Öte yandan bu gibi konuları pek seven halk şairlerinin daima andıkları Justinian (6. yz.), Heraklhos (7. yz.), III Leon (8. yz.) gibi imparatorların saltanat devirlerinin tarihî izleri de bu eserin içinde açıkça görülmektedir. Bazı araştırmacılara göre de bu eposun içindeki parçalardan bir kısmı Digenis epos dairesinden daha önceki devirlere ait bulunmaktadır; bu parçalar bu eposun meydana gelişinde kaynak ve model vazifesini görmüşlerdir. Fakat daha eski zamanlara ait olan bu kahramanlık türkülerinin Akritas'ın şahsiyeti çevresinde bir daire halinde kümelenişi ancak IX-X. yüzyıllar arasında olabilmıştır. Akritas epos dairesinin dışında kalan bu çeşitten kahramanlık türkülerinin tarihî gelişmelerine ve çıkışlarına bakacak olursak, Bizans epikasının en eski parçası olan ünlü Amorion kalesinin fethini tasvir eden türküyü görürüz. Battal Gazi eposunda Amuriyye diye anılan bu şehir, Konya'dan Ankara'ya doğru gelen harp yolu üzerinde Haymana ile Ankara arasında, Sakarya'ya Ankara'da karışan bir su kenarında bulunuyordu. Bu mevki, Battal Gazi'nin öldüğü söylenen harp yeri Akroinon ile şimdi yatmakta olduğu yer, Seyid Gazi mevkiine pek yakın bulunmaktadır. Battal Gazi eposuna da akseden bu tarihî olay, onun, babasının intikamını almak için Armuris üzerine yürüyerek

zaptına dair anlatılanlara ve bu da 838 yılında Arapların bu şehri zaptedip içindeki 42 Bizans beyini öldürdüklerine ait tarihçe verilen bilgilere uymaktadır (Tabari c. III, 1236-1256). Bu şehrin hâkimi, Battal tarafından öldürülen Mihail'in belki de Bizans hanedanından II. Mihail'in torunu III Mihail (842-867) olduğu hakkında, *İslâm ansiklopedisi* BATTAL maddesinde P. N. Boratav tarafından ileri sürülen faraziye tamamen yersizdir. Bu sırada Bizans tahtında Amorion sülâlesinden Teophil bulunmaktaydı. Onun bahsettiği hükümdar bu şehrin zaptından sonra müslümanlarla harbetmiştir.

Digenis Akritas eposunun tarihi çekirdeğini şimdiye kadar tam mânâsile tayin etmek mümkün olamamıştır. Daha doğrusu bu eposun tarihi konusu tıpkı Battal Gazi eposunda olduğu gibi, geniş bir çarpışma devrini içine almaktadır. Hiçbir Bizans tarihçisi veya kronikçisi onun şahsiyetinden bahsetmemektedir. *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki "Battal" maddesinde, Akritas'ın yaşadığının tesbit edildiği hakkındaki iddia yazarın şahsî düşüncesidir. Onun faydalandığı eski literatür şöyle dursun, en yeni eserlerde bile böyle bir iddia yoktur (bk. İmpellizzeri, *Il Digenis Akritas. L'epopea di Bisanzio*. Firenze : 940). Onun epik-kahraman şahsiyetinin aslı VII. yüzyıla ait olmakla beraber (Battal Gazi'yi de 718 de Bizans karşısında Maslama ile birlikte görüyoruz), büyük bir eposun baş kahramanı oluncaya kadar tam üç yüzyılın geçmesi gerekmiştir. Ayrıca Makedonya sülâlesinin kurucusu I Basileus (877-886) ün hayatından bazı çizgilerin onun hayatı ile birleştirildiğine ve adının Akritas'ın adile kaynaştırıldığına şüphe yoktur.

Bu eposun derli toplu bir hale getirilmesi, ancak türlü türkülerin bir araya gelişi ve edebî işlenmesi sayesinde mümkün olabilmıştır. Adı bilinmiyen derleyici ve işleyici bir Bizans âlimi olduğundan, mevcut epik malzemeyi her çeşitten ilmi ayrıntılar yığıniyle doldurmuştur. Öte yandan eseri, devrinin hükümdar sülâlesinin hoşuna gidecek bir şekilde tertibetmeği de ihmal etmemiştir. Bu suretle epos kahramanının lejander siması, sülâle kurucusu I. Basileios'un tarihi şahsiyeti ile adamakıllı kaynaşmıştır. Yazarın aynı zamanda çağdaş tarihçilerin kitaplarından önemli parçalar alarak eserini süslediğini de görüyoruz (863 de Malatya emiri Ömer'in ölümüyle neticelenen sefer). Bizim Battal

Gazi eposunda bu etkiye benzer özellikler, epostan ilk Osmanlı vakanüvis tarihlerine doğrudur (bk. *Aşık Paşazade tarihi* : Osmanlı devletin kuruluşu).

Derleyicinin edebî allâmeliği Homer ve Pindar'ınkileri andırmaktadır. Bu suretle bu adamın teolojik edebiyatı olduğu kadar eski yunan-klâsik edebiyatını da bildiği anlaşılmaktadır. Yazar, Akritas'a üç yıl ilim tahsil ettirir ki, bu motif bizim Battal Gazi eposunda da bulunmaktadır. Bu eserin oldukça arkaik bir yazı dilile, 934-944 tarihleri arasında meydana getirildiği tahmin olunmaktadır. Çeşitli araştırmacıların, yazarın şahsiyetini ve adını, bilinen bazı şair ve âlimlere bağlamak hususundaki faraziyeleri reddedilmiştir.

Bizans'ta klâsik-antik edebî örnekler çok değerli tutulurken, Akritas epizodları ve benzerleri gibi rapsodi edebiyatının sarayda ve merkezin edebî çevrelerinde yayılması imkânsızdı. Buna karşılık, bizde Battal Gazi'de olduğu gibi, rapsodların bu çeşit söylentileri ancak taşrada halk tabakaları arasında ve feodal beylerin konaklarında kendine uygun bir zemin bulabiliyor ve rapsodların ağızdan nakilleri yolu ile bir gelişme ve yayılma gösteriyordu. Bu yayılmanın hususiyle Paflagonya taraflarında bu şekilde olduğunu Kayserili Arethas (ölümü 940 civarında) anlatmaktadır.

Ele geçmiş yazma nüshalar oldukça farklı bulunmaktadır. Bizanslı müellifin tertibine en yakın olanının Grotta Ferrata nüshası olduğu tesbit edilmiştir. Escorial yazması halk dili ile yazılmış olup sözlü gelenek yolu ile meydana gelmiş bir vulgarizasyonun neticesidir. Bizanstan geçen bir Rusça versiyonda da böyle bir karakter bulunmaktadır. Bunun içinde, eposun önceleri sözlü gelenekte ve belki de manzum epik karakterde nakledildiğine dair işaretler bulunmaktadır. Nüshalar arasındaki fazla aykırılıklar da, sözlü gelenekle açıklanmaktadır. Yazma bir asıl, tek başına, nüshalar arasındaki bu kadar farkı gösteremezdi. Sözlü gelenekten gelen bazı hususların derleyici ve kopyacılar tarafından yanlış anlaşılması da buna delil sayılmaktadır.

Eposun içine aksetmiş olan tarihî olayları, türlü versiyonlarda, zamanın ihtiyaçlarına göre değişmiş olarak görmek-teyiz. Bu suretle eser tertibedildikten sonra bile şekillenmekte devam etmiştir. Böylece Grotta Ferrata nüshasındaki imparator I. Basileios (867 - 886) un adı, başka versiyonlarda Romanos

(I. Romanos Lekapenos 920-944) un adı ile değiştirilmiştir. Ayrıca Trabzon ve Andros versiyonları, daha sonraki imparator Nikephoros (II. Nikephoros Phokas 963-969) adını da eposun içine sokmuşlardır. Dukas ailesi iktidara geldiği zaman adı da Akritas'ın soy kütüğüne dahil edilmiştir. Komnenlerin zamanında bu aileye ait kadın adları bile eposa girmiştir. Battal Gazi eposuna gelince, bu epos, yukarda adı geçen Bizans hükümdar isimlerinin bazılarını, hattâ bazı kadın adlarını da içine aldığı halde, Anadolu'nun islâmlaşması ve Türkleşmesi tarihi ile ilgili, daha yeni devirlere ait kahraman adlarını içinde bulundurmamaktadır.

Okuma ve yazma bilgisi genişleyince, edebî çevrelerde, hattâ taşrada bile, eski epikanın basit üslûbunun zevki kaybolunca, eski epika edebiyatı bir çeşit mensur roman haline gelmiştir. Andros versiyonunda (1634 de meydana geldi) bu durumu görüyoruz. Battal Gazi eposunun da manzum epik karakterini kaybederek mensur roman haline gelişinin hemen hemen aynı şartlar altında aynı zamanlara rasladığı ciheti üzerinde durulacaktır.

Bizans epik kahramanının asıl adı Rasil'dir. Digenis ve Akritas kelimeleri ise lâkaplarıdır. Bu lâkaplar onun şahsiyetinin tesbitinde önem taşımaktadır. Digenis kelimesi iki asıldan gelme anlamındadır. Bizdeki melez kelimesinin karşılığıdır. Bu lâkap, onun babasının arap-müslüman, anasının grek-hristiyan olması ile izah edilmektedir. Anadolu'ya akın eden Arapların buralarda bazan oldukça uzun müddet tutunduklarını düşünürsek, bu halin tabii oduğu anlaşılır. Akritas (Battal Gazi'de bu kelime Akretas şeklindedir) ise bizde Uç beyi denilen, imparatorluğun uzak sınırlarının korunması görevini üzerine alan, savaşta hükümdarla birlikte din uğrunda çarpışmakla beraber, sulh zamanında tamamen serbest hareket eden feodal beylere verilen unvandı. Bizzat Battal Gazi ve Malatya emiri Ömer'in halife devletine karşı durumları böyle idi.

Doğu sınırlarında yaşayan ve imparatorun da, halifenin de otoritesine pek bağlı olmayan bu feodal beyler, tam bir epik atmosfer içinde yaşıyorlardı. Battal Gazi islâm dâvası uğruna olağanüstü yararlıklar gösterirken, Akritas'ın da Bizans ve ortodoksluk için çalıştığını görüyoruz. Fakat iki eposta birbirine hiç uymayan bir ayrıntı üzerinde durmak pek yerinde olacaktır. Akritas'ın büyük malikâneleri ve zengin ihtişamına karşılık,

Battal Gazi dervişçe bir fakir hayatı yaşamakta ve cihat ganimetlerini bile büyük bir kanaatkârlıkla çevresindekilere dağıtmaktadır. Bu fakir hayat yüzünden karısıyla arada sırada münakaşalara da girmektedir. Bu fark her halde iki dinin insanlara telkin ettiği hayat görüşünden ileri gelse gerektir.

Malatya emiri Ömerin 863 yılında ölümüne kadar süren Malatya emirliğinin en parlak devirlerine ait Arap-Bizans çarpışmalarının akisleri Battal Gazi eposundaki tarihî vakaların en önemlisini teşkil ediyor. Bu kitabın coğrafi alanı, Malatya merkez olmak üzere, tam mevkileri üzerinde kesin bir tayine varamadığımız bir çok yer isimlerini içine alan büyük yakın doğu alanıdır. Kayseri, Amuriye, Samsun, İstanbul, Fırat boyları, Tarsus, İskenderun, Suriye, Kıbrıs (vb.) Battal Gazi'nin faaliyet alanı içine girmektedir. Hususiyle 649 yılında Kıbrıs'ın müslümanlar tarafından ilk defa istilâsına ait olayların eposun içinde yer alması dikkate değer. Öte yandan Kıbrıs rumları Akritas eposunun hâtırasını da muhafaza etmektedirler. Bu hal Kıbrıs'ın çok erken çağlardanberi Müslüman-Bizans epikasının müşterek bir alanı olduğunu göstermektedir.

Battal Gazi eposunda bulunan bir yığın tarihî ve epik malzeme içinde en çok dikkati çeken, şüphesiz ki Akritas'ın şahsiyeti ile ilgili olan parçalardır. Akritas'ın adı ve işleri eposun içinde oldukça önemli bir yer almaktadır. Battal Gazi, Malatya üzerine yürümekte olan Bizans ordusunun başında olan Akritas'ı karşılar. Bu savaş, bu çevredeki bir çok Arap ve Bizans karşılaşmaları içinde, belki de Harunürreşid ordularının Anadolu'ya girip Bizans haraca bağladıkları üçüncü devre savaşları sırasında vuku bulmuştur (798). Battal Gazi eposu içinde Akritasla karşılaşmalara ait epizod, yukarda görüldüğü gibi, VIII. yüzyılın sonuna ait olduğu halde, Bizans eposunda Akritasın asıl başarı dairesi doğuda Bizans egemenliğinin yeniden kurulduğu devirlere aittir (961). Buna göre, Battal Gazi içindeki Akritas epizodu, Bizans eposunun daire halinde gelişmeden daha evvelki, iki yüzyıllık teşekkül devirlerine, yani dağınık türküler ve epizodlar devrine ait bulunmaktadır. O halde Battal Gazi üzerinde Bizans kahramanlık eposunun etkilerinden fazla Bizans epikasının genel etkilerinden bahsetmek daha doğru olacaktır. Milli eposların meydana gelişinde, yalnız milli malzemenin değil, komşu ve-

ya düşman-komşu milletlerin epikalarının da etki yaratabileceklerine, iyi bir misal vermiş oluyoruz. Bundan dolayıdır ki, millî eposlar üzerinde yapılacak araştırmaların çok dar bir çevreye inhisar ettirilmemesi gerekmektedir. Elimizde bulunan manzum ve mensur Battal Gazi eposu versiyonlarında bulunan Akritas epizodunu aşağıda özetleyelim :

Battal Gazi Malatya üzerine yürümekte olan 200.000 kişilik Bizans kuvvetinin başındaki Digenis Akritas'ı karşılar. Ona kendisini Kayser kulu, adını da Akkuş olarak tanıtır. Akritas ona sünîlerin nereye gittiklerini sorar. Seyyid Battal müslümanları keşfe gidip haber getirmeğe talip olur; Akritas'ın orada kendisini beklemesini ister. Battal bir gece bekledikten sonra Akritas'a gelir. Müslüman askerinin Malatya'da olduğunu, fakat Battal Gazi'nin arkadaşı meşhur Ahmed-i Tarran'ın yakın bir yerde bulunduğunu, Abdülvehhab'ın da onunla birlikte olduğunu haber verir. Askeri ikiye ayırarak ve bir gece baskını yaparak müslümanları kırmağı teklif eder. Akritas, Battalın teklifini kabul eder. Askerini ikiye ayırarak bir bölüğünü Taryun ve oğlu ile birlikte Battal Gazi'ye katarak gönderir. Onlarla birlikte 40.000 er yürümüşdür. Bir müddet sonra Battal Taryun ve oğlunu askerden ayırarak keşif bahanesile ileri götürür; bir ağaca bağliyerek geri döner; Akritas'ın yanına gelir. Taryun ve oğlunun müslümanlarla savaşa girdiğini, düşmanın çok olduğunu, imdada yetişmesini söyler. 100.000 "çeri" ile imdada koşarlar. Uzaktan Taryun askerini gören Battal, Akritas'a "Müslüman askeri budur, hemen girişelim" der. Akritas askeri hücumla kalkar; Battal arkadan dolaşarak Taryun askerine gelir :

Dedi ya kavm niye gafil durursuz	Uş Muhammediler geldi görürsüz
Cümlesi kılıç çeküp at saldılar	Akrates leşkeri karşı geldiler
Şöyle oldu ol gice anda kital	Ol savaşın vasfını etmek muhal
Geldi Seyyid baki kalan leşkere	Feryad edüp söyledi yüzbin ere
Müslümanlar kati çok tez varınız	Cümlesini bu gice siz kırınız
Karangu gice cenge durdu çeri	Sünni sanup birbirini kırdı çeri
Dedi Seyyid benim Ahmed-i Tayran	Abdülvehhab benim der yine ey can
Yine çağırdı benim Abdüsselâm	Kırdı kâfir birbirini vesselâm
Irakdan kendisi seyren ederdi	Veli kâfir birbirini kırardı

Akritas sabah olunca hesapsız askerini kırıldığını görür. İradesi elinden gider. Herkes ağlaşılarak bu işi kendilerine Akkuş'un

ettiğini bildirirler; peşine düşerlerse de ele geçiremezler. Akritas nâme yazıp Kayseriye durumu bildirir. Kayser askerinin ve beylerinin kırılmasından pek üzülür. Battal, Taryu ve oğlunu ağaçtan alıp bir kuyuya atar; sabah namazında Malatya'ya erişir. Okuduğu ezan sesinden herkes onun geldiğini anlar.

Yukarıki parçadan Bizans ve Türk kahramanlarının Battal Gazi eposunda ne şekilde karşılaştıkları görülmektedir. Yukarıda anlatılanlardan Battal'ın "ayyar"lığının savaşlarda önemli bir yer aldığı anlaşılmaktadır. Zaten bütün eposta Battal'ın belli başlı iki hâkim vasıf sahibi olduğu görülmektedir: biri yiğitlikte ve silâhşorlukta eşsizliği, öteki de onu her türlü zorluktan kurtaran "ayyar"lığı. Onun güzel rumca konuşması, Hristiyan dininin âkidelerini ve İncil âyetlerini ezbere bilmesi, kıyafet değiştirmekteki ustalığı sayesinde, kahramanlığı kadar zekâ ve harp hilesi bakımlarından Akritas'tan üstünlüğü yukarıda belirtilmiş oluyor. Eposun başka bir parçasında Akritas'ın müslümanlara meydan okuyuşu, yiğitlikleri tasvir edilmektedir. Akritas savaş meydanında kendini Beyaz cadı'nın oğlu olarak ilân eder ve önüne geleni öldürür. Nihayet Battal Gazinin lalası Tevabil'i kuşağından tutarak atından aşağı alır. Bu sırada gökleri titreten bir nâra duyulur; onun nârasını işiten Akritas'ın aklı başından gider. Tavabili elinden bırakır; cenk meydanından çıkar. Battal kara bir elbise içinde ve cin kıyafetinde meydana girer. Battal, karşısına çıkan 120 kâfiri birer vuruşta öldürür. Atından iner, kolanını berkitip tekrar biner ve düşman askerine dalar.

Akritas'tan bahseden oldukça uzun bu iki epizottan sonra onun adı biraz kısa sürmekle beraber son bir defa daha anılır. Seyyid, Bizanslıların eline düşmüştür. Eli ayağı bağlı Battal'ı öldürmek kastında olan kâfir kızı Kitayun'un kılıcı Battal'ın ellerinin bağına raslar. Kurtulan Battal karşısına çıkanları birer yumrukta yere serer. Bu sırada Akritas Battal'ı tutmak için saldırır :

Göğsüne bir yumruk ile urdu Battal

Göğsü göçtü içine öldü fillal

Etraftan yetişip Battal'ı bağlarlar; fakat Bizans kahramanı Akritas artık ölmüştür.

İslâm Ansiklopedisi Battal maddesinde, onun bütün Bizans yiğitlerini öldürdüğü halde IX. yz. Arap-Bizans mücadelerinin

ve Bizans eposunun baş kahramanı Digenis Akritas'ı öldüremediği yazılıdır. Yukarıda anlatılanlardan anlaşılacağı üzere Akritas'ın Battal elile öldürüldüğü açıktır. Öte yandan Akritas, eposun bundan sonraki vakalarına hiç karışmamaktadır. İlmî eserlerde, hele kılı kırk yarararak hazırlanan ciddi eserlerde, bu gibi yanlışlıkların bulunuşu hüznün vericidir ve literatürün mukayeseli bir şekilde incelenmesinden vazgeçtik, hiç olmazsa mevcut metinlerin dikkatle okunması gerektiğini bize öğretmektedir. Bu cihetlerin şimdiye kadar dikkati çekmeyiip kalması, tenkidlere uğramayı, ilim hayatımızın ilgiden ve araştırmacı dikkatten mahrum, pek başı boş bir yolda gittiğini de göstermektedir.

Bizansa yöneltmiş islâm hareketlerinin Battal Gazi eposunda kuvvetli izler bıraktığı cihetine temas edilmişti. Eposun tarihî çekirdeği, belli bir yüzyıla ait olaylardan çıkmış olmaktan fazla, müslümanlar tarafından türlü yüzyıllarda hristiyan Bizans'a karşı yöneltmiş akınların, birbirinden kolaylıkla ayrılamıyacak bir şekilde kaynaşmış cihad hareketleri yığınınından teşekkül etmektedir. Fakat bugünkü halile bile eposun içinde, türlü devirlere ait savaşların akislerini bulup çıkarmanın kabil olacağı kanaatindeyim. Vakaların asıl ağırlık merkezini — daha eski ve daha yeni vakaların ilâvesile birlikte — Malatya müslüman emirliğinin Bizansla yaptığı çarpışmalar teşkil etmektedir.

Bizim için Battal Gazi araştırmalarında asıl önem taşıyan cihet, Battal Gazinin Türkleşmesi meselesidir. Başta Bizans tarihi müelliflerinden Vasiliv olmak üzere, Alman oryantalistlerinden birkaçının da onu bir Türk kahramanı olarak vasıflandırdıklarını biliyoruz ¹. Bu böyle olduğu halde, meselenin vesikalara dayanacak bir şekilde incelenmeyişinden olacak, *İslâm Arşiklopedisi*'nde onun Arap şahsiyeti üzerinde ısrarla durulmaktadır. Onun bir Türk kahramanı olduğunu ileri sürenler, şahsi kanaatlerinin ifadesinden ileri geçememişler, bu alanda ciddi bir tetkik yapmamışlardır. Fakat onun şahsiyetinin Araplığı meselesinin de pek o kadar sağlam delillere dayanmadığı görülmektedir. Halk

¹ A. A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, cilt I, s. 302; Fleischer, Sitzber. der kön. sach. Ak. (Jhrg. 1848. Bd. 2, s. 35-41 und 150-169); H. Ethe, *Die Fahrten des Sayjid Battal* (Leipzig 1871) Vorrede; İslâm an. almanca red. Battal maddesi; Fuat Köprülü *İlk Mutasavvıflar* (İstanbul 918), s. 260 not 1.

nazarında kutsilemiş bütün şahsiyetlerin Seyyid rütbesile araplaştırılması eski bir Anadolu geleneğidir. Bundan vazgeçersek, elimizde bazı Arap tarihlerine aksetmiş söylentiler ile Battal Gazi kitabına benzer bazı Arap kitapları kalmaktadır. Aşağıda onun Arap kahramanı olduğu hakkındaki teze karşılık kendi görüşlerimizi ortaya koyacağız.

Dikkati çeken olaylardan bir başkası da, İstanbul'un zaptı için çok beklendiği halde (785 yıl), bu eposun halk arasında pek canlı bir sözlü gelenek muhafaza etmiş olmasıdır. Anadolu'da silik izlerine hâlâ rasgeldiğimiz bu epos zamanla epik-manzum karakterini tamamile kaybetmiş olduğu halde, taşra halkı ve askerler arasında sevilerek dinlenmektedir. Osmanlı imparatorluğunun Bizans sınırlarına yerleştiği tarihlerden başlayarak gelişen istilâ devirlerinde, yaşamasına pek uygun bir epika alanı bulan Battal Gazi, yeni devirlerin gazileri tarafından pek sevilmiş, onun halis bir islâm mücahidi olarak taşıdığı karakter, yeni fetih emel ve hedeflerinin uyandırdığı canlı atmosfer içinde yeni bir renk ve mâna alarak, Araptan çok Türke has vasıflar kazanmasına sebep olmuştur.

Battal Gazi'nin Türkleşmesi işinin başlangıcı Osmanlılardan çok önceki devirlere ait bulunmaktadır. Bu hareketi şu safhalarda özetliyerek mütalâa edebiliriz:

1. Göze ilk çarpan şey, onu, bazı Arap kaynaklarının bile Arap aslına yabancı olarak göstermesidir (İbn Asâkir'e göre Emevilerin azadlı kölesidir ve Arap aslından değildir). Onu peygamber sülâlesinden olarak gösteren kaynakların yanında bu kaynağın değeri münakaşa konusu yapılmamıştır. VII-IX. Yz. da Anadolu ermeni beyliklerini de haraca bağlayan Abbasi ordularının kumandanlarının da Türk aslından olduklarını gözönüne alacak olursak, daha Malatya emirliği zamanında Anadolu'ya akın eden islâm ordularının arasında Türklerin bir nispet içinde bulundukları, netice olarak Battal Gazi eposu içinde anlatılan vakaların bir kısmının Türklere ait olabileceği akla gelir. Öte yandan Akritas karşısında Battal'ın kendisini halis bir Türk adile tanıtmaya da dikkate değer: "Akkuş". O devirlerde Anadolu'da sırasına göre her iki tarafa da hizmet eden, bazı kere halifenin, bazı kere imparatorun tarafını tutan serbest zümrelerin bulunduğunu biliyoruz. Bu ad onlara ait

olsa bile, o devirlerde Arapların yanında bazı kere de kar-
şılarında müslüman veya dinî duyguları gevşek de olsa,
herhalde Türklerin bulunduğunu kabul edebiliriz. Battal
Gazi eposuna aksetmiş tarihî olayların başlangıçtan
beri Türklerle bir ilgisi olabileceğini kabul ediyoruz.

2. Anadoluya bir İslâm-Türk dalgası halinde yayılan Türkmen-
lerin bu Türkleşme safhalarından ikincisinin teşekkülüne
sebep olduklarını görüyoruz. Lejandlara göre Battal
Gazinin kızkardeşinin bir Türkmen beyi ile evlenmesin-
den Danişmendiler sülâlesi türemiştir. Bu suretle daha
XII. yüzyılda Türk-Bizans epika dairesi, daha önceki
Arap-Bizans dairesile birleşmiş oluyor.

3. Birbiri peşinden Selçuklular ve Osmanlıların Anadoluya
gelişleri ve Bizanslılara karşı giriştikleri hareketler, bu
Türkleşme devrinin üçüncü safhasını teşkil etmektedir.
Bu devrede Battal Gazi epizodlarının yeni Bizans-Osmanlı
epika atmosferinin şartlarına uyarak canlandıklarını
ve şekillendiklerini görüyoruz. Yeni epos atmosferinin
izlerini ancak *Âşık Paşazade Tarihi*'nde aksetmiş bir şekil-
de bulmaktayız (eserini 1497 de tamamladı). Aydos hi-
sarının alınışından bahseden parçanın benzerlerini aynı
epik motiflerle birlikte Battal Gazi kitabının içinde, (VIII-IX
yz. vakaları içinde) buluyoruz. Osmanlı vakanüvis tarihleri
ve her çeşit tarihî kaynaklardaki epik malzemenin göz-
den geçirilmesi çok ilgi çekici bir çalışmanın konusu olurdu.
4. Battal Gazi eposunun, imparatorluğun merkezinde, ye-
niçeri kışlalarında ve kahvelerinde kıssahan ve meddahların
elinde mensur roman şeklini alışı ve bugün elimizde bulu-
nan başlıca şekillerin ortaya çıkışı, dördüncü Türkleşme
safhasını teşkil etmektedir. Elimizde bulunan manzum
Battal Gazi şekilleri de mensur şekillerden bu devirde
nazma çekilmiş, askerlerin çevresinden başka, ayrıca,
Anadolunun Malatya-Eskişehir çizgisi üzerindeki şehirler
halkı arasında canlı tesirlerini bugüne kadar getirmiştir.

Battal Gazi araştırmaları bakımından önemli olan mesele-
lerden birisi de, bugün elimizde bulunan mensur metinlerin or-
taya çıkış tarihleridir. Bunların yazılış tarihlerinin XVI. yüzyıl-
dan daha geriye gidemeyeceğini sanıyorum. Önceki yüzyılların

Anadolu Türkçesinde, böyle bir eser meydana gelemezdi. Halka ait epik edebiyat mahsüllerinin en eski tarihli *Dede Korkut* kitabıdır. Onun tarihi de Fatih devrinden önceye gitmemektedir. Bu kitabın içindeki manzum epik karakterin mensur karakterden üstün olduğu pek açıktır. Battal Gazi eposu anadolu kasaba atmosferi içinde sözlü gelenek halinde yürümüş, derli toplu bir roman haline gelişi ancak İstanbul'un fethinden sonraki istilâ devirlerinin atmosferi içinde olmuştur. Epik-manzum karakterdeki edebiyatın mensur-roman haline geçişinin feodal nizamı takibeden merkezileşmiş devlet ve şehir kültürünün kökleştiği devirlerde olduğu, bilinen bir hakikattir.

Önümüzde bulunan ve inceleme istiyen başka bir mesele de, bugünkü şekiller ve ilk kaynaklar üzerinde yapılacak araştırmalardır. *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki Battal maddesine göre bu kitabın kaynağı, aynı konudaki Arap eserleridir. Kahraman isimleri, zaman ve olayların uygun düşmesi, bu fikri kabul etmemize, şimdilik, yeter bir sebep teşkil etmez. Buna karşı daha akla yakın faraziyeler ileri sürülebilir. Adı geçen yazıda, bu kitabın, orijinal bir Türk destan telifi olmadığı ileri sürülmektedir. Yazarın "orijinal destan telifi" fikrile ifade ettiği cihet pek bulanıktır. Yazılı edebiyata has bir anlayış ve açıklama ile eposların incelenmesi imkânsızdır. Eposlar telif edilmez, bazı şartlar altında teşekkül ederler. Sonradan dağınık varyantların bir işleyici elinde asli epos dairesine uygun bir şekle getirilmesi işi bir telif değildir. P. N. Boratav fikirlerini, bu cinsten Arap eserleri üzerinde çalışan Canard (JA, CCVIII. 116)'a dayanarak ileri sürmektedir. Elde bulunan *Zelhimme* adındaki Arap romanının, Battal romanının tercümesi olmadığı kesin olarak anlaşıldıktan sonra yine de "elde bulunmayan bir Arapça versiyona" bağlamak hususundaki müsteşrik inadına katılamıyoruz. Bizim de kendimize göre birtakım faraziyelerimiz —kesin deliller henüz bulunmadığına göre— pek âlâ mevcut olabilirdi. Arap kitapları, İslâm-Bizans çarpışmaları neticesinde meydana gelen epika dairesinin bir neticesi olabileceği gibi, Battal Gazi romanı da Anadolu epika sözlü geleneğinin doğrudan doğruya bir neticesi olabilirdi. Yukarıda bu Anadolu sözlü geleneğinin bir yandan Akritas eposunu meydana getirirken, aynı çevreye bağlı Bizans epikasının Battal Gaziye etki yaptığını göstermiştik. Bu cihet bir Arap eserinin tercümesiyle açıklana-

mazdı. Arap ve Türk romanlarının —eğer Battal Gaziye benzer bir Arap romanı mevcutsa— aynı Anadolu söylentilerinden ayrı ayrı çıkışları daha XII. yüzyılda Battal Gazinin şahsiyetine, türkmen karakterinin karışmasıyla de desteklenmektedir. Zira pek az bir ihtimalle bu yüzyılda Anadolu Türkçesine böyle bir eser tercüme edilmiş olsa bile (yeni islâmlaşma devirlerinde halk kültürünü destekliyecek eserlerin tercüme edilemeyeceğini de bir tarafa bırakalım) yazılmış bir şeklin bu kadar erken bir zamanda ortaya çıkışı her çeşit şekillenmeğe engel olurdu. Bu takdirde elimizdeki mensur nüshalarda bulunan manzum - epika karakteri ne ile açıklanırdı? Öte yandan Bizans epikasının adı geçen etkilerinin Arap kanalıyla dolayarak bizim Battal Gazi'ye geçmesi de, epika çevresi Anadolu'da dururken, imkânsız olurdu. Malatya-Eskişehir çizgisi üzerinde her çeşit Battal Gazi nüshalarının fazlalığı, sözlü geleneğin zenginliği, bu eposla ilgili yer adları, lejandlarının bolluğu da böyle bir tercüme kitapla açıklanamaz. Battal Gazi geleneği bu çevrede o kadar kuvvetlidir ki, bu etkiler III. Mustafa (1757-1774) devrinde mensur romanın yeniden nazma çekilmesini icabettirmiştir. Darendeli şair Bakai, mensur versiyondaki bütün vakaları sadık bir şekilde nakleden manzum eserini, "okuyana, dinleyene, yazana, yazdırana" peygamberin şefaatinin ve Tanrının rahmetini kazanmak için kaleme almıştır². Bakai eserini yazmadan önce mensur nüshaları da görmüştür. Bu nüshaların bugün elimizde bulunan taşbasması nüshaların aynı olması gerektiği, yapılan karşılaştırmalardan anlaşılmıştır³.

Hususiyle şunu belirtmek istiyorum: Battal Gazi ve Akritas eposları, aynı coğrafi alanda yaşayan Türk ve Rumların sözlü geleneğinde mahfuz kalarak derleyicilerine geçmiştir. Dinî idealler ve bazı ufak farklardan başka bütün motifler ve epik malzeme aynı çevrenin müşterek zevk ve özelliklerini taşımaktadır. Bu bakımdan Türk Battal Gazi eposu Arap geleneğinden

² Yukarıda Akritas epizodu anlatılırken verilen manzum parçalar bu kitaptan alınmıştır.

³ *İslâm Ansiklopedisi* Battal maddesinde bu manzum şeklin mensur eserin "belki" kısaltılmış bir şekli olacağı hakkındaki mütalâa yanlışır. Manzum nüsha mensur nüshadaki bütün ayrıntıları ihtiva etmektedir.

fazla Bizans epikasile alış veriş halindedir. Her iki eposun saray ve aydınlar çevresinde yer bulamazken, aynı coğrafi bölgenin halkı arasında yaşayabilmesine de dikkati çekmek isterim.

Battal Gazi eposunun tarihî konusu üzerinde pek durulmamıştır. Konu bir epika eseri olarak el sürülmemiş bir durumdadır. Bu eposun, Anadolu'nun, ta İstanbul'un fethine kadar varan ve istilâ devirlerinin tarihi içinde yer aldığı halde, daha yeni devirlere, hiç olmazsa Osmanlılar devrine ait etkileri içinde taşımaması üzerinde dikkatin çekilmesi lüzumsuzdur (bk. *İslâm Ansiklopedisi*). Anadolunun Türkleşmesi ve islâmlaşması devirlerinin izleri Battal Gazi eposunun içinden çıktığı Anadolu Türk-İslâm epika dairesinde mevcuttur. Fakat hâlâ halk arasında dolaşan bu sözlü gelenek mensur eseri hazırlayan kimse tarafından âlîmanne bir endişe ile Battal Gazi kitabına alınmamıştır. Battal Gazi üzerinde bir hükme varırken hâlâ canlı sözlü geleneği ihmal etmemek gerektir. Şahsi derlemelerin de gerektiği böyle çalışmalarda hiç olmazsa elde bulunan derlemelere de göz gezdirmek yerinde olurdu⁴.

Bu küçük yazıda konuyu bir bütün halinde ortaya koymağı düşündük. Yoksa bu alanda mevcut literatürün söylediği şeyleri bile tam olarak burada bahis konusu edemedik. Yapılan şey yalnız birkaç meseleye dikkati çekmekten ibarettir. Eğer bu işaretler, daha geniş çalışma imkânlarına sahip olan kimse-leri harekete getirirse maksat hasıl olacaktır. Bu meselelere dolayısıyla temas fırsatını bulan Köprülü gibi bazı araştırmacılar-
dan sonra, hep eldeki eksik bilgilerin tekrarından başka bir şeye raslamadığımızı belirtmeliyim. Sonradan yazılan yazıların da, *İslâm Ansiklopedisi* Battal maddesinde olduğu gibi, epos ve halk edebiyatı çalışmalarına has usullerden fazla, bilinen edebiyat tarihi ve edebiyat tenkidi göreneğinden hareket ettikleri görülmektedir. Bilhassa kuzey memleketlerinde pek ileri giden halk edebiyatı inceleme usullerinin, ilim çevrelerinde benimsenmesinin zamanı gelmiştir.

⁴ Türkiyat Enstitüsünde mevcut basılmamış bir tez sözlü gelenekten derlenmiş birçok söylentileri içinde bulundurmaktadır. Halit Turhan, Battal Gazi (Türkiyat Enstitüsü. İstanbul. Tezler bölümü Nr. : 15)